

УДК 347.122

В. Л. Скрипник

ДОКТРИНАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ЇХ СИСТЕМА В УМОВАХ РЕКОДИФІКАЦІЇ

У статті розглянуто наукові підходи щодо поняття та правової природи об'єктів цивільних прав, визначено їх місце в системі цивільного права, запропонована авторське визначення об'єкту цивільних прав, обґрунтовані його конститутивні ознаки. З'ясовані особливості окремих об'єктів цивільних прав, визначені їх спільні та відмінні ознаки. Виявлена специфіка правового режиму окремих об'єктів цивільних прав, визначені особливості цивільного обороту окремих об'єктів цивільних прав. Окреслені методологічні засади та критерії побудови системи об'єктів цивільних прав в умовах рекодифікації.

Сформульовано конкретні пропозиції щодо удосконалення цивільного законодавства, щодо поняття та системи об'єктів цивільних прав, нової редакції статті 177 Цивільного кодексу України «Об'єкти цивільних прав».

Ключові слова: об'єкти цивільних прав, ознаки об'єкту цивільних прав, система об'єктів цивільних прав.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-17-22

Постановка проблеми. Один із фундаментальних інститутів цивільного права – інститут об'єктів цивільних прав. Оборотоzdатність об'єктів, встановлення їх правового режиму дозволяє на практиці застосовувати відповідні законодавчі норми та здійснювати належну охорону і захист прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

Різні доктринальні підходи науковців щодо поняття та ознак об'єктів цивільних прав, прогалини і колізії у чинному законодавстві, неоднорідність судової практики, прагнення України потрапити до європейської спільноти і потреба оновлення цивільного законодавства обумовлюють необхідність активізації досліджень в цій сфері та актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема об'єктів цивільних прав ґрунтовно досліджували О. В. Дзера, Ю. О. Заїка, А. О. Кодинець, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, Є. О. Мічурін, С. А. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатеев, Р. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, С. І. Шимон, Р. Б. Шишка та ін. Проте єдина думка по багатьом питанням в сфері теорії об'єктів відсутня, а окремі спірні положення досліджувалися фрагментарно. Водночас, наукове уявлення щодо об'єктів цивільних прав у цивілістичній доктрині постійно змінюється та корелюється, що свідчить як про неоднозначність розуміння змісту самого поняття об'єктів прав, так і їх співвідношення.

Метою статті є дослідження поняття «об'єкт цивільних прав», визначення його конститутивних ознак та побудова системи об'єктів цивільних прав в контексті рекодифікації цивільного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Обов'язковим елементом конструювання законодавцем правової норми повинно бути правове поняття, тобто, результат узагальнення низки предметів в єдиний предмет правової дійсності, який поєднує у собі ознаки схожих предметів і, водночас, дозволяє виокремити його серед інших предметів. Об'єкт права, як один з елементів правовідношення, є однією із найбільш суперечливих

правових категорій і у загальній теорії права, і у галузевих науках, що зумовлює постійні зміни наукового уявлення щодо об'єктів цивільних прав у цивілістичній доктрині.

Особливість дослідження об'єктів цивільних прав полягає насамперед у значній кількості об'єктів, яких необхідно вивчити, та різноманітністю їх сутності (від речей – до результатів робіт, послуг, нематеріальних благ з їх властивостями, особливостями правових режимів, а також особливими підходами до їхньої характеристики у різних правових системах (Скрыпник и Заика, 2020, с. 67). Розвиток наукової думки поступово сформував поняття «об'єкт» через поняття «благо». Об'єкт прав визначають як «конкретне благо, яке є підставою виникнення правовідносин або щодо якого суб'єкти вступають у правовідносини» (Бірюков та Заїка, 2014, с. 146). Під самим же «благом» пропонується розуміти все те, що завдяки своїм корисним властивостям здатне задовольняти потреби людини та є доступним для її володіння (обладнання) (Сліпченко, 2013, с. 100).

Вітчизняні вчені здебільшого підтримують ідею тотожності об'єкта цивільних прав та об'єкта цивільних правовідносин, зокрема, С. І. Шимон, зазначає, що об'єкт суб'єктивного цивільного права і об'єкт цивільного правовідношення збігаються, утілюючись у певному майновому чи немайновому благові, яке має відповідний цивільно-правовий режим (завдяки чому є цивільно-правовою категорією) і владування яким становить охоронюваний законом інтерес особи (Шимон, 2014, с. 50).

Якщо в законі відсутні ознаки того чи іншого поняття, то ці ознаки об'єкта повинна запропонувати теорія, і з урахуванням доктринальних розробок суб'єкт правозастосування у кожному конкретному випадку вирішуватиме, що необхідно розуміти під цим терміном і чи поширюється законодавчий термін на це правове явище. Аналіз законодавчого переліку об'єктів цивільних прав, запропонований у ст. 177 ЦК України, доводить, що, залежно від їх різновидів, існують і характерні особливості. Так, спільною ознакою для всіх об'єктів є здатність задовольняти потреби суб'єктів цивільних правовідносин. Для такого різновиду об'єктів як майно обов'язковим є його існування в об'єктивній формі. Серед відмітних якостей об'єктів цивільних прав визначимо сталість. Унаслідок відчуження, зміни правовласника об'єкт зазвичай не змінює своїх основних якісних ознак. Науковці справедливо зауважують, що об'єктом правовідносин є не будь-яке явище, предмет матеріального світу, а тільки той, що певним чином пов'язаний з правовою нормою, тобто, той, який знаходиться у сфері дії національного права (Штефан, 2017, с. 54).

Відсутність правової регламентації вилучає предмет матеріального світу зі сфери правовідносин. Тільки наявність «правової оболонки» дозволяє розглядати природну категорію, явище чи предмет як елемент правовідношення. Зміст поняття «об'єкт цивільних прав» постійно змінюється, наповнюється новим змістом. Традиційно до ознак об'єкту цивільних прав відносять його корисність, тобто, здатність задовольняти потреби людини. Зокрема, такі нематеріальні блага як літературні та художні твори є корисними в тому сенсі, що дають змогу задовольняти культурні, освітні, наукові та інші духовні потреби людини (Якубівський, 2018, с. 84). Така ознака об'єкта цивільних прав, як корисність виступає як факультативна, оскільки існує низка об'єктів, які з практичної точки зору нікого можуть не цікавити і володільці яких хочуть взагалі їх позбутися.

Цивільні правовідносини за своєю правовою природою не є статичними, протягом їх існування у часі відбувається процес динаміки – від одного юридичного факту до іншого, а оскільки безоб'єктних відносин у природі існувати не може, то, відповідно, на кожному етапі розвитку правовідносин існує свій певний об'єкт, який також може змінювати свою сутність і стан. Однією з найважливіших ознак цивільно-правових відносин є їх динамізм, що не може не відобразитися і на загальній характеристиці об'єкта цивільних прав. Оскільки законодавець не визначає поняття «об'єкт цивільних

прав» нам видається можливим запропонувати таку дефініцію об'єкта цивільних прав: об'єкт цивільних прав – це те, на що спрямований інтерес суб'єкта цивільного права. Таке розуміння об'єкта дозволяє уникнути універсальності такої ознаки, як «корисність», оскільки вона характеризує не всі об'єкти цивільних прав. Пропонується викласти назву ст. 177 ЦК України у новій редакції: «Поняття та види об'єктів цивільних прав» і виокремити у статті дві частини:

«1. Об'єктом цивільних прав є благо або вигода, на яку спрямований інтерес суб'єкта цивільного права». Положення чинної частини першої статті, щодо видів об'єктів цивільних прав, відповідно, будуть частиною другою статті 177 ЦК України.

Об'єкти цивільних прав характеризуються не тільки структурними властивостями, але і природними зв'язками між собою. Вони існують не ізольовано один від одного, що і зумовлює виникнення особливого нормативного утворення – системи об'єктів цивільного права.

Класифікація об'єктів цивільних прав є одним з найважливіших наукових завдань, оскільки послідовний розподіл множини об'єктів на певні групи за встановленими критеріями дозволяє не тільки усвідомити їх сутність, правовий режим, але створити необхідні умови їх використання в цивільному обороті, забезпечувати їх внутрішню диференціацію та зовнішню єдність. Розробка вичерпної класифікації об'єктів цивільних прав (з урахуванням їх характерних властивостей і ознак) дозволяє отримати максимальну інформацію про об'єкти, виявити їх взаємодію, урахувати особливості правового режиму, спрогнозувати подальше оптимальне правове регулювання. О. В. Дзера слушно зазначає, що поділ об'єктів цивільних прав має практичне значення, і з огляду на їх особливості законодавець встановлює для них відповідний правовий режим, ступінь їх оборотоздатності, способи захисту порушених суб'єктивних прав на ці об'єкти (Дзера, 2017, с. 73).

Обґрунтовуючи класифікацію об'єктів цивільних прав, необхідно враховувати законодавчі особливості визначення поняття об'єкта цивільного права, групування об'єктів цивільних прав у законодавстві та національні особливості правового регулювання цивільних відносин.

Вітчизняний законодавець пропонує класифікувати об'єкти цивільних прав за двома критеріями: залежно від характеру благ (ст. 177 ЦК України) і від міри оборотоздатності об'єктів (ст. 178 ЦК України).

Кожен новий об'єкт цивільних прав вимагає точного оцінювання і вичерпної кваліфікації його властивостей, а також визначення місця в системі об'єктів цивільних прав. Кожен об'єкт цивільних прав, як правова категорія, зміст якої охоплює як матеріальні, так і ідеальні блага, має свої, відмінні від інших об'єктів, якісно значущі властивості, стійкі зв'язки, наявність яких дозволяє говорити про самостійність такого об'єкта і його відповідне місце в системі об'єктів цивільних прав.

Система повинна бути не результатом дій наслідком яких є створення певної організаційної єдності, а відображати наявну дійсність. Створення системи спричиняє такий наслідок, як поява нового, раніше, невідомого явища, створеного великою кількістю органічно пов'язаних між собою складових елементів, і окремі із них також можуть являти собою складну систему явищ (підсистем).

Система об'єктів цивільних прав повинна бути наслідком відображення правових реалій, відображати і визначати інтереси учасників цивільних правовідносин, бути логічною єдністю елементів, з яких складається ціле, виключати ієрархічність, підпорядкованість, оскільки будь-який об'єкт цивільних прав може діяти як самостійний елемент правовідносини. Класифікація об'єктів цивільних прав дозволить отримати максимальну інформацію про об'єкти, виявити їх взаємодію, урахувати особливості

правового режиму, спрогнозувати подальше оптимальне правове регулювання. Буквальне тлумачення ст. 177 ЦК України дозволяє зробити висновок, що самостійними об'єктами цивільних прав, які в сукупності і утворюють систему об'єктів цивільних прав є такі: а) речі (і їх різновиди – рухомі і нерухомі; подільні і неподільні; визначені індивідуальними або родовими ознаками; головні речі і приналежність і т. д.; гроші, цінні папери; б) майнові права; в) результати робіт; г) послуги; д) результати інтелектуальної, творчої діяльності; е) інші матеріальні блага; д) інші нематеріальні блага.

Сучасна класифікація об'єктів цивільних прав ґрунтується на поділі речей, започаткованому ще у римському приватному праві і не враховує сьогоденні реалії та не може охоплювати повною мірою наявні об'єкти цивільних прав, які не підпадають під прокрустове ложе законодавчої класифікації, запропонованої ст. 177 ЦК України. Так такий об'єкт цивільних прав, як енергія, яка характеризується виключною самостійністю з огляду на сучасну класифікацію, слід розглядати як річ, незважаючи на відсутність низки загальних ознак речі та нелогічність уважати дію річчю. З огляду на особливість біологічних матеріалів людини, зокрема донорських органів, які можуть поєднувати у собі ознаки і речі, і особистих немайнових благ, цей об'єкт також доцільно виокремити і розглянути в якості нетипових об'єктів цивільних прав.

Науково-технічний прогрес постійно зумовлює появу нових видів типів об'єктів цивільних прав. Штучний інтелект та роботехніка, автономні роботи, новітні інформаційні технології, блокчейн, інші інноваційні зміни світу – все це стало передумовами для відповідної реакції цивільного права у вигляді необхідності запропонувати учасникам цивільного обороту певні моделі цивільно-правового регулювання відповідних відносин об'єкти (Кузнєцова, 2021, с. 83).

Для побудови системи об'єктів кожен з об'єктів, який вивчається, не має самостійного значення, оскільки він є складовим компонентом сукупності об'єктів, розташованих у певній послідовності із застосуванням універсальних, визначених критеріїв, які і дозволяють визначити його місце в певній послідовності. Домінуючою ознакою системи об'єктів цивільних прав, яка складається з різноманітних підсистем (речі, послуги, результат роботи тощо), рівнів зі своєю ієрархією, є взаємодія всіх складових частин у межах одного правового явища.

Після підписання угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна має підтвердити свою приналежність до Європи та прийняття європейських цінностей, інституцій та концептів, одним з найважливіших поміж них є приватне право (Харитонов та Харитонова, 2019, с. 674). Цивільно-правова методологія дослідження об'єктів цивільних прав має ґрунтуватися на наступних базових передумовах: необхідності вивчення та аналізу не тільки чинного цивільного законодавства, а й підзаконних нормативних актів, у тому числі різних галузей права як приватних, так і публічних.

Відповідно до проаналізованих вище наукових позицій під системою об'єктів цивільних прав у цілому пропонується розуміти об'єктивно наявне правове явище, яке утворюється великою кількістю взаємопов'язаних елементів, розміщених у визначеній послідовності на певних методологічних засадах, де складовими компонентами є складні, ієрархічно залежні та взаємопов'язані між собою підсистеми, внутрішні зв'язки яких домінують над зв'язками зовнішніми, з урахуванням їх особливих властивостей, характерних ознак і структуризації у ЦК України. Узагальнюючи окремі категорії однопорядкових об'єктів, і з огляду на особливості їх правового режиму, можна уявити таку систему об'єктів цивільних прав: 1) майнові блага; 2) об'єкти інтелектуальної діяльності; 3) немайнові блага; 4) приватний чи суспільний інтерес.

Висновки. Сучасне розуміння об'єкта цивільних прав повинно ґрунтуватися на характерних ознаках, які властиві всім об'єктам і враховувати їх особливу правову

природу. Такими критеріями повинні бути форми існування явища, а саме: а) матеріальна (тобто, можливість безпосередньо виявити існування об'єкта органами зору, слуху тощо); б) довести існування явища відповідно до сучасних методів пізнання у фізиці, математиці, хімії та інших галузях права (усі види енергії тощо); в) явища, які існують лише в ідеальному, уявному світі – честь, гідність, ділова репутація тощо); г) правові явища, тобто явища, яким форму об'єкта цивільних прав надає чинне законодавство (уступка вимоги, переведення боргу, цінні папери), а за відсутності такої правової регламентації вони втрачають ознаки об'єкта (Скрипник, 2020, с. 79).

Система об'єктів цивільних прав – визначена законодавством сукупність об'єктів цивільних прав у різних сферах суспільного життя, узята у їх єдності, яка включає в себе поділ об'єктів на окремі групи (підгрупи), відповідно до особливостей їх майнового чи немайнового змісту, формами існування, правової регламентації та взаємодії між цими групами.

З урахуванням відповідних особливостей окремих об'єктів цивільних прав ст. 177 ЦК України пропонується викласти у наступній редакції: «Об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші, цінні папери, криптовалюта, інше майно, тварини, біологічні матеріали, електроенергія, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага».

Бібліографічний список

- Бірюков, І. А. та Заїка, Ю. О. (ред.), 2014. *Цивільне право України: загальна частина*. Київ: Алерта.
- Дзера, О. В., 2017. *Вибране. Збірник наукових праць [Київська школа цивілістики]*. Київ: Юрінком Інтер.
- Кузнєцова, Н. С. (ред.), 2021. *Рекодифікація цивільного законодавства України : виклики часу: монографія*. Одеса: ВД Гельветика.
- Скрипник, В. Л., 2020. *Теоретичні і методологічні проблеми об'єктів цивільних прав: монографія*. Кременчук : Вид. Щербатих О. В.
- Скрыпник, В. Л., и Заика, Ю. А., 2020. Методология исследования объектов гражданских прав. *Leges Si Viata: Publicatie stiintifico-practica*, 2/2, pp. 66–69.
- Сліпченко, С. О., 2013. *Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів : монографія*. Харків: Діса плюс. 552 с.
- Харитонов, Є. О., та Харитонova, О. І., 2019. Концепт приватного права і рекодифікація цивільного законодавства в Україні: рефлексії фронтиру: В: *Приватне право як концепт : монографія*. Одеса: Фенікс, том III.
- Шимон, С. І., 2014. *Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин : монографія*. Київ: Юрінком Інтер.
- Штефан, О. О., 2017. *Цивільно-процесуальний захист суб'єктивного авторського права: теорія, законодавство, судова практика: монографія*. Тернопіль: підручники і посібники.
- Якубівський, І. Є., 2018. *Набуття, здійснення та захист майнових прав інтелектуальної власності в Україні : монографія*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка.

References

- Biryukov, I. A. and Zaika, Yu. O. (eds.), 2014. *Tsyvil'ne pravo Ukrayiny. Zahal'na chastyna* [Civil law of Ukraine. General part]. Kyiv: Alerta. (in Ukrainian).
- Dzera, O. V., 2017. *Vybrane. Zbirnyk naukovykh prats'* [Selected. Collection of scientific papers]. [Kyuyivs'ka shkola tsyvilistyky. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian).

- Kharitonov, E. O. and Kharitonova, O. I., 2019. Kontsepsiya pryvatnoho prava ta rekodyfikatsiya tsyvil'noho zakonodavstva v Ukrayini: rozdumy pro pohranychchya: refleksiyyi frontyru. In: *Pryvatne pravo yak ponyattya. [Private law as a concept]*. Odesa: Phoenix, Volume III. (in Ukrainian).
- Kuznetsova, N., (ed.), 2021. *Rekodyfikatsiya tsyvil'noho zakonodavstva Ukrayiny: vyklyky chasu [Recodification of civil legislation of Ukraine: challenges of time]*. Odesa: VD Helvetica. (in Ukrainian).
- Shimon, S. I., 2014. *Teoriya prava vlasnosti yak ob'yekta tsyvil'nykh pravovidnosyn [Theory of property rights as objects of civil legal relations]*. Kyiv: Yurinkom Inter. (in Ukrainian).
- Shtefan, O. O., 2017. *Tsyvilno-protsesualnyi zakhyst subiektyvnoho avtorskoho prava: teoriia, zakonodavstvo, sudova praktyka: monohrafiia [Civil procedural protection of subjective copyright: theory, legislation, case law: monograph]*. Ternopil: pidruchnyky i posibnyky. (in Ukrainian).
- Skripnik, V. L. and Zaika, Yu. O., 2020. Metodologia issledovaniya ob'yektiv grazhdanskikh prav [Methodology for the study of objects of civil rights]. *Legea Si Viata: Publicatie stiintifico-practica*, 2/2, pp.66–69. (in Russian).
- Skrypnyk, V. L., 2020. *Teoretyko-metodolohichni problemy ob'yektiv tsyvil'nykh prav [Theoretical and methodological problems of objects of civil rights]*. Kremenchuk: Ed. Shcherbatykh O. V. (in Ukrainian).
- Slipchenko, S. O., 2013. *Osobysti nemaynovi pravovidnosyny shchodo predmetiv obihu [Personal non-property legal relations regarding negotiable objects]*. Kharkiv: Disa Plus. (in Ukrainian).
- Yakubivskyy, I. E., 2018. *Nabuttya, realizatsiya ta zakhyst maynovykh prav intelektual'noyi vlasnosti v Ukrayini [Acquisition, implementation and protection of property rights of intellectual property in Ukraine]*. Lviv: LNU named after Ivan Franko. (in Ukrainian).

Skrypnyk V.

THE DOCTRINE CONCEPT OF THE OBJECTS OF CIVIL RIGHTS AND THEIR SYSTEM IN THE CONDITIONS OF RECODIFICATION

The article examines scientific approaches to the concept and legal nature of objects of civil rights, determines their place in the system of civil law, offers the author's definition of the object of civil rights, substantiates its constitutive features. The peculiarities of individual objects of civil rights are clarified, their common and distinguishing features are determined. The specifics of the legal regime of individual objects of civil rights is identified, the features of the civil turnover of individual objects of civil rights are defined. Methodological principles and criteria for building a system of civil rights objects in the conditions of recodification are outlined.

Specific proposals for improving civil legislation in relation to the concept and system of objects of civil rights, the new version of Article 177 of the Civil Code of Ukraine "Objects of civil rights" were formulated.

Keywords: *objects of civil rights, characteristics of an object of civil rights, system of objects of civil rights.*